

אוניברסיטת חיפה
UNIVERSITY OF HAIFA

החוג ללימודי ארץ-ישראל

'העלייה הבלתי-ליגאלית'

מרצה : ד"ר נמרוד הגלעדי

מגיש : דניאל בר-אלי ביטון (010162865)

במסגרת הקורס : פלסטין המנדטורית

פברואר 2014

תוכן העניינים

1. מבוא
2. פרודיזציה : 'העלייה הבלתי-ליגאלית'
3. 'העלייה הבלתי-ליגאלית' בעיני הציונים והבריטים
4. דיון במיתוס 'העלייה הבלתי-ליגאלית'
5. סיכום ומסקנות
6. ביבליוגרפיה.

1. מבוא

העבודה תעסוק במונח 'עליה בלתי-ליגאלית' לארץ-ישראל מתחילת המאה העשרים ועד להקמת המדינה בעיני התנועה הציונית והבריטים.

למונח 'עליה בלתי-ליגאלית' משמעות, פוליטית, חברתית וכלכלית שונה עבור התנועה הציונית, הבריטים והערבים. למונח התלוו מושגים נוספים, למשל, 'עליה'; 'הגירה'; 'ירידה'; 'העפלה' ואחרים. המונח הווה אבן בוחן לעמדת התנועה הציונית כלפי מדיניות 'הספרים הלבנים' של הממשלה הבריטית שנועדו להגביל את ההגירה / עלייה של יהודים לארץ-ישראל. העבודה תתמקד בעיקר בהיבטים של המונח והשלכותיו על מדיניות היישוב בהקשר זה. העבודה לא תתייחס לנקודת המבט הערבית שהתנגדה מלכתחילה להצהרת בלפור שאמורה הייתה לאפשר בניית בית לאומי ליהודים.

התנועה הציונית התמודדה עם 'הספרים הלבנים' הבריטים שהגבילו בדרך זו או אחרת את ההגירה לארץ-ישראל. המדיניות הלא עקבית של ההנהגה הציונית בחו"ל (ויצמן) והמעורפלות של הנהגת היישוב בארץ-ישראל ובתוכה (בן גוריון, כצנלסון וטבנקין) אף היא הייתה לרועץ. אם נוסף, לכך אירועים היסטוריים בעלי משמעות להגירה יהודית מאירופה; המהפכה ברוסיה, המאורעות, בא"י, אירופה מתקדרת בענני מלחמה מלווה במשברים כלכליים ושערי אמריקה נסגרים (1924). התנועה הציונית צריכה להתמודד עם סיטואציה היסטורית מורכבת וכמעט בלתי אפשרית לניהול תוך לחץ של יהודים להגר, לעלות, לברוח מאירופה המאיימת, מול מכסות שקבע 'ספר לבן' זה או אחר, אפשר להבין באיזה מלכוד היא נמצאה. ומכאן, תגובתה - 'עליה בלתי-ליגאלית'. לעומת זאת, הבריטים לא ראו בהגירה 'הבלתי ליגאלית' "תנועת פליטים",....לדידם,.... "מדובר בפלישה מאורגנת לארץ-ישראל מטעמים פוליטיים המנצלת את קיומה של בעיית הפליטים ועושה שימוש לא הוגן בהיבט ההומניטרי שלה כדי להצדיק את עצמה"¹.

העבודה מתבססת על מקורות משניים ותדגים דרכם את ההתייחסות של הבריטים והציונים למונח 'עליה בלתי ליגאלית'.

2. פרודיזציה : 'העלייה הבלתי-ליגאלית'

כבר בתקופה העותומנית, 1906-1908, עמדה 'העלייה היהודית' בראש דאגותיו של מושל ירושלים. הגידול "במספר היהודים בעיר..." עורר את זעמם של ערביי המקום שלחצו על קושטא לשנות זאת². האימפריה העותומנית התייחסה בחשדנות כלפי האירופאיים שהגיעו מרוסיה,

¹ וסרשטיין, ברנרד. *בריטניה ויהודי אירופה 1939-1945*. אופקים, עם עובד. תל-אביב. 1979. עמ' 50.
² לוי, אבנר. *העלייה היהודית לארץ-ישראל לפי המסמכים של אכרם, מתצרף, ירושלים (1906-1908)*. קתדרה 12, יולי 1979, עמ' 167.

רומניה, אוסטריה, גרמניה ויוון לחיות בעיר. חל איסור, משנת 1891, על עליית יהודים בקבוצות ממדינות אלו.³ אך היהודים 'התחכמו' וכשהגיעו לארץ נרשמו כיחידים ולא כקבוצה וקבלו אשרות לשלושה חודשים.⁴ היהודים מנצלים גם את העלייה לרגל כדי להשתקע בארץ, זאת, בעזרת קונסולים אירופאים, שפעלו עפ"י הסכמי הקפיטולציות עם האימפריה העות'מאנית, ובכך סייעו ליעליה אסורה זו.⁵ הפיקוח על העלייה לארץ-ישראל, גם אם היה קיים בתקופה, לא היה מלא. ראוי לציין, כי, העליות לארץ-ישראל עד לעליית חובבי ציון היו בעיקר עליות של תלמידי חכמים-אליטה דתית שכל רצונה היה להיקבר בארץ הקודש.

העלייה הראשונה, בשנת 1882, בעקבות הפרעות 'סופות בנגב' "הביאה את היהודים להכרה שצריך להגר מאירופה האנטישמית למקום אחר".... והברירה הייתה.... "בין 'הגולדן מדינע' (אמריקה) לארץ הקודש".⁶ הבחירה הייתה ברורה - הגירה לאמריקה. העליות הראשונה והשנייה הגדילו אמנם את היישוב היהודי הישן ב-20%, "אך מחציתם ירדו מן הארץ".⁷ ואכן, שילה, טוענת שהעליות לארץ עד 1917 היו "עליות שהתאפיינו בגלי ירידה גדולים מהארץ בגין התלאות הכלכליות ולאור חסרונה של מדינות עקבית בתנועה הציונית".⁸

אבנרי, זיהה 3 תקופות עיקריות בהתפתחות העלייה 'הבלתי-ליגאלית'; בין שתי מלחמות העולם (1919-1939), במהלך מלחמת העולם השנייה (1939-1945) ומסיומה עד קום המדינה (1945-1948). להערכתו, ראשוני העולים 'הבלתי-ליגאלים' לא"י, כ-4000 עולים, הגיעו בתקופת המשטר הצבאי הבריטי, בשנת 1922.⁹ אם כך, התקופה הראשונה שלעיל מתייחסת קראת סיום המשטר הצבאי והתחלת הממשל האזרחי הבריטי בא"י, עפ"י כתב המנדט לפלשתינה-א"י, שאושר ע"י חבר הלאומים (24 ליולי 1922). גם, העליות השנייה עד החמישית משתלבות במסגרת הזמן שלעיל. לעומתו, יקותיאל, ראה את תחילת 'העלייה הבלתי ליגאלית', החל משנת 1934 כשלצד 'העלייה הליגאלית' מתקיימת עליה 'בלתי-ליגאלית'.¹⁰ לפידות, קבע שהתנועה

³ שם, עמ' 168.

⁴ שם, עמ' 169.

⁵ שם, עמ' 172.

⁶ שילה, מרגלית. עליית המונים או עליית נבחרים? היחס לעליה בימי העלייה הראשונה והעלייה השנייה, עמ' 109. הכנה, דבורה. (עורכת), קיבוץ גלויות. עליה לארץ-ישראל מיתוס ומציאות. מרכז זלמן שז"ר. ירושלים. תשנ"ח.

⁷ שם, עמ' 112.

⁸ שם, עמ' 127.

⁹ אבנרי, יצחק. ההסתדרות הציונית והעלייה הבלתי ליגאלית לא"י מראשית הכיבוש הבריטי ועד סוף מלחמת העולם השנייה, חיבור לקבלת תואר דוקטור. אוניברסיטת תל-אביב, 1979. עמ' 1.

¹⁰ יקותיאל, ישראל. בחבלי העליה והקליטה, ספרית הפקיד, תל-אביב. 1963. עמ' 87.

הרביזיוניסטית היא שמתחילה לפעול למען 'העליה הבלתי-ליגאלית' בשנות ה-30 בדרך היבשה והים, זאת לאור עמדתה הרשמית של הסוכנות היהודית שלא דגלה ב'עליה בלתי-ליגאלית'¹¹. עד להפלתה הראשונה של הספינה וולוס, בשנת 1934, המסמלת את תחילתה של העליה הבלתי-ליגאלית, עלו לארץ כ-300,000 יהודים ברישיון או ללא רישיון. מאותה שנה ועד להקמת המדינה העפילו לארץ 115,000 מעפילים / עולים בדרך היבשה, הים והאוויר¹². מיד לאחר כישלון וולוס II נפסקת 'העליה הבלתי ליגאלית'. היא חזרה לתפקד בין השנים 1935-1939, ע"י גורמים פרטיים ורביזיוניסטים¹³, ובעיקר ע"י הסתננות של יהודיים לאירועים מרכזיים בא"י, (המכביה, יריד המזרח, העדאלידע), תיירות, נישואין פיקטיביים, הצהרות סטודנטים כוזבות, זיוף מסמכים ואשרות כניסה לארץ-ישראל. רק בקיץ 1946, הפכה ההעפלה ל"מנוף המרכזי בזירה המדינית, בהיותה, עתה, מפעל גלוי מופגן בעל יעדים מדיניים בלבד"¹⁴. זו, עליה לוחמת בעלת "מהלך דו תכליתי – הכרזת מלחמה באנגליה מזה, והסעת אלפי פליטים לחופי הארץ לעיני העולם כולו מזה"¹⁵. המאבק, ביספר הלבן משנת 1939, היה משימה ציונית/יהודית עיקרית, והממשק ביניהם, להערכתו, הביא לארגון עלייה ב' - 'העליה הבלתי-ליגאלית'¹⁶ שהגיעה לשיא בפעילותה של התנועה הציונית..

3. העליה הבלתי-ליגאלית' בעיני הציונים והבריטים

הצהרת בלפור¹⁷, נועדה, אולי, לפתור את חסרונה ויישומה של מדיניות כלפי עליית יהודים לארץ מנקודת מבט של התנועה הציונית. יתירה מזו, כתב המנדט לפלשתינה-ארץ-ישראל, 1922, של חבר הלאומים, אמור היה אף הוא להגדיר, ואולי, להסדיר את עליית היהודים לארץ; בסעיף 6 של המנדט נאמר, "הממשל בפלשתינה, בעודו מבטיח כי הזכויות של יתר חלקי האוכלוסייה לא ייפגעו, יסייע (יאפשר) בתנאים נאותים הגירה יהודית, וכן יעודד בשיתוף פעולה עם הסוכנות היהודית, כמוזכר בסעיף 4, התיישבות צפופה של יהודים על אדמות מדינה ואדמות בור שאינן דרושות לצורכי ציבור"¹⁸. אך, עוד בטרם אושר כתב המנדט ע"י חבר הלאומים, כבר התחולל

¹¹ לפידות, יהודה. העלייה הבלתי-ליגאלית, לידתה של מחתרת. אתר דעת, מכללת הרצוג (15.1.14). www.daat.ac.il

¹² אביגור, שאול. עם דור ההגנה, הוצאת מערכות, תל-אביב. 1977. עמ' 46.

¹³ בעבודה לא אתיחס לפעילות זו.

¹⁴ זרטל, עידית. נפשות נעלמות. המעפילים והמוסד לעליה ב' במאבק להקמת המדינה ולאחריה, הציונות.

מאסף, ג', 1989 עמ' 115.

¹⁵ שם, עמ' 112.

¹⁶ עופר, דליה. מדוע נפסקה ומדוע נתחדשה עליה ב' במלחמת העולם השנייה עמ' 188. שפירא, אניטה.

(עורכת). העפלה, מאסף לתולדות ההצלה, הבריחה, ההעפלה ושארית הפליטה. עם עובד. תל-אביב. 1990.

¹⁷ 2.11.1917 הצהרה שניתנה לחיים וייצמן נשיא ההסתדרות הציונית ע"י לורד בלפור, שר החוץ הבריטי,

שקראה להקמת בית יהודי בארץ-ישראל.

¹⁸ התרגום שלי לעברית. 17.1.14. the Mandate for Palestine. www.mfa.gov.il

מאבק ערבי (1921) כנגד עליית יהודים לארץ-ישראל. א"י נמצאת תחת משטר צבאי בריטי, שגיבש נהלים להענקת אשרות כניסה לארץ, שהופעלו ע"י קונסולים בריטיים בארצות השונות, בעיקר באירופה. סעיף 3 בנהלים, כמצוטט אצל מוסק, מחזק את סעיף 6 בכתב המנדט. סעיף 4 בנהלים הבהיר שהענקת ויזות היא לבני משפחותיהם של ציונים שעולים ארצה¹⁹. כמחצית מ-40,000 העולים לארץ-ישראל, עד שנת 1945, היו בלתי-ליגאליים ואולי אף לא ציונים, כתגובה לספר הלבן משנת 1939, על אף, "שהבריטים עשו מאמץ למנוע מפליטים לקבל אישורי מעבר, ליהודים, ממדינות אירופה שהיו תחת כיבוש נאצי, אפילו למדינות אחרות"²⁰. ובריטניה, מצידה, נקטה, בתקופה זו, בשלש דרכים להגבלת 'העלייה הבלתי-חוקית'; מדיניות 'הספר הלבן', תקנות אדמיניסטרטיביות וקואופטציה של מערכת יחסים עם המנהיגים הציונים כדי למתן את הדרישות הציוניות להגדלת העלייה²¹. ולאחר מכן, בין השנים 1946-1948, מטילה מצור ימי ביים-התיכון - נתיב ההעפלה העיקרי של עליה ב'.

מנהיגי היישוב, חיים וייצמן ונחום סוקולוב, בעקבות הצהרת בלפור, מצאו לנכון, כבר בראשית המשטר הצבאי הבריטי בא"י, בשנת 1919, - לצאת בקול קורא לציונים שפורסם ב'הפעול הצעירי' "שלא לעלות לארץ שאין בה תנאי קליטה". אחד העם, החרה אחריהם, והמליץ ליהודים "להגר לאמריקה ולא לעלות לארץ-ישראל שאין בה הכנסה להמונים"²². למעשה, זהו תרגום מעשי לעלייה על בסיס כושר הקליטה הכלכלי של הארץ. קריאה זו, של ההנהגה הציונית, עיצבה, להערכת, כבר בתחילת דרכה את יחסה ל'עלייה הבלתי-ליגאלית' לארץ-ישראל.

משנת 1945 עד קום המדינה, התקיים שיתוף פעולה עם ארגון הג'וינט העולמי שלקח על עצמו לממן את הוצאות העולים ואת שהייתם במחנות קפריסין, עד אז כל עולה מימן את הוצאות עלייתו לא"י. זאת, על-אף, ש'הג'וינט שבאופן פורמאלי התנגד ל'עלייה בלתי-ליגאלית' מעצם מהותה"... תפיסה שנבעה מהיותו ארגון אמריקאי, שפעל לשיתוף פעולה עם הבריטים כבר בוועידת אוואן (1938) שדנה בשאלת פליטים באירופה²³. לפי באואר, אצל ליבנה, הישוב המאורגן "לא פעל מספיק, בכל הקשור להצלת שרידי השואה בתנועת הבריחה, בשנים, 1944-1945, ..."אלא בעזרת הפרטיזנים"²⁴. גם 'המרכז לגולה' שנוסד בשנת 1946, באיטליה, כשיתוף פעולה של הפרטיזנים, חיילי הבריגדה היהודית ושליחים מא"י לא ראה עצמו עוסק ב'עלייה בלתי-

¹⁹ Mossak. M. *Palestine Immigration Policy under Sir Herbert Samuel, British, Zionist and Arab Attitudes*. Frank Cass, London. 1978 (p. 162-163).

²⁰ וסרשטיין, ברנרד. *בריטניה ויהודי אירופה 1939-1945*. אופקים, עם עובד. תל-אביב. 1979. עמ' 53-54.

²¹ שניבאום. אבי. *התנועה הרביזיוניסטית וההעפלה 1940-1939*. רובינזון בע"מ. תל-אביב. 1988. עמ' 41.

²² דומיניץ, יהודה. *עליה והגירה בשנות מצוקה ובימי תקומה*. מוסד ביאליק, ירושלים. 2000. (עמ' 14, 17).

²³ ליבנה, ענת. מעורבות הג'וינט בפעילות הבריחה ו"ההעפלה" בשנים 1945-1948 באירופה, עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל-אביב. 1989. עמ' 14.

²⁴ שם, עמ' 26.

ליגאלית' באופן רשמי²⁵. בן גוריון היטיב להגדיר את 'העלייה הבלתי-לגאלית' בדיון בסוכנות היהודית, 12/1938 "לא מלחמה על העלייה אלא מלחמה על-ידי עלייה"²⁶.

במהלך השנים, עד שנת 1945, כונתה העלייה על-ידי מנהיגי היישוב בשמות כמו: 'עליה ג' ('עליה לוחמת', 'עליה מזוינת', 'מרד עליה'), 'עליה יבשתית', (מאמצות המזרח), 'עליה ה' - 'עליה פרטית' (זיופי מסמכים ונישואין פיקטיביים), 'עליית כנף' (הטסת יהודים מבגדד). ריבוי המונחים סימל, להערכתו, חדלון תפקודי ואשלייתי שבאה לחפות במלל ולא במעש על אי יכולתה של ההנהגה הציונית בישוב ובחור"ל להשפיע על מדיניות 'הספר הלבן' משנת 1939. אם כי, יש לציין, שבשנים 1939-1940 פעילות עלייה ב' הייתה אמנם נמרצת, אך, הלכה ודעכה. היא מתחדשת ביתר שאת, בשנת 1944, כשהעלייה הבלתי-ליגאלית - ההעפלה מוגדרת כמשימה לאומית ומכשיר ליצירת לחץ על הבריטים לפתוח את שערי הארץ.

המחלוקת בין התנועה הציונית לתנועה הרביזיוניסטית באשר להגדרת מעמדה של ההעפלה בסדר העדיפויות הציוני. ההעפלה הפכה, משנת 1946, למאבק פנימי ביישוב בין "הפורשים"²⁷ להנהגה הציונית הממוסדת, לאחר הפסקת תיאום הפעילות של תנועת המרי כלפי הבריטים בין ההגנה, האצל והלח"י. ההעפלה הפכה, אם כן, ל"תחמושת האפקטיבית ביותר במלחמתו של היישוב המאורגן והנהגתו בפורשים.. "שהוקעו...כשזכרים את חזית ישראל".... ו"חוסמים את הדרך לשיבת ציון"²⁸.

אבל, הייתה גם מחלוקת פנימית בתוך תנועת העבודה. מחד, ברל כצנלסון תומך בעלייה הבלתי לגאלית ויהיה מה, ומאידך, בן גוריון מסויג כלפיה. האחרון, לא האמין כי עלייה כזו תצליח לפרוץ שערים ולא יהיה בה כדי לשנות את ממדי העלייה, מאחר וחשש מפגיעת ביחסים עם הממשלה האנגלית²⁹. אצל בן גוריון, העלייה היא מטרת האידיאולוגיה הציונית ומדיניות העלייה הייתה האמצעי למימושה³⁰. 'העלייה-הליגאלית' הייתה בעיניו עקרון חשוב אף שצומצמה ע"י 'ספרים לבנים' שונים הוא טען ש"זכותנו הפרינציפיונית לעליה אושרה כאשר לא אושר אף פעם".... "ואם לאחר שתי שנות כאשר דם ומאורעות לא הופסקה העלייה, לא תעז עוד שום ממשלה אנגלית להפסיקה"³¹. עם זאת, בן-גוריון סבר שיש להעדיף את "טובת הכלל"..... "וכי אין

²⁵ שם, עמ' 54.

²⁶ אבנרי, יצחק. מרד העלייה תכניתו של בן-גוריון לעליה בלתי ליגאלית. קתדרה 44. תמוז, תשמ"ז. עמ' 127-126.

²⁷ ארגוני "הפורשים" - הרביזיוניסטים

²⁸ חלמיש, אביבה. ההעפלה; ערכים, מיתוס ומציאות. עמ' 92. גוברין, נורית (עורכת). נקודת תצפית תרבות וחברה בארץ ישראל. האוניברסיטה הפתוחה. תל-אביב. תשמ"ח.

²⁹ אבנרי, יצחק. שם, שם

³⁰ עופר, דליה. העלייה, הגולה והיישוב. קתדרה 43, ניסן תשמ"ז, עמ' 70.

³¹ שם, עמ' 76.

להקציב רישיונות לעולים 'הבלתי-ליגאליים', שנשארו בארץ בשנים 1933-1934 כאמור, אחרי אירועי יריד המזרח, העדליאדע והמכביה, זאת מאחר ומכסת עולים אילו נוכו גם כקנס וגם ממכסות העלייה המאושרות - השדיולים³². כלומר, ניכוי של שני רישיונות במקום אחד.

לאור מצוקת יהודי אירופה בעקבות התפשטות הנאציזם, הוא 'מתרכז', וקורא ל"מלחמת שחרור לאומית" עד כדי "מרד עליה"³³. כאשר באים, ראשי ההעפלה, להתייעץ אתו, בתל-אביב, בקשר לספינה פוסידון, בסוף שנת 1937, שעמדה להגיע לארץ, הוא נאלץ להסכים למצב של 'פייט א-קומפלי'; והוא אומר להם "כשהם יגיע לחופי הארץ תבואו, תעירו אותי משנתי, ואני הולך ראשון לעזור לכם, שעה שיהודי מגיע לארץ כשר הוא בעיני וכמותו כיהודי שהגיע בעליה רגילה.. אולם להבא לא"³⁴. רק לאחר, שכן גוריון הפנים ש"ממשלת בריטניה הסתלקה מתכנית החלוקה, ולאור דוח וודהד, החליטה להסגיר אותנו לערבים, לא מדינה ולא עליה"³⁵, הוא משנה את דעתו וקורא למרד עלייה בגלוי ולא בחשאי כדי ליצור לחץ ציבורי בני"ל ומוסרי לפתיחת השערים לארץ-ישראל. "אין ציונות בלי עלייה ויותר מבכל זמן – בשעה זו... ורק שנדאג לעליה בכל התנאים.. נעשה אותה גם בכוח... אין לנו שום נשק אפקטיבי ובטוח יותר מהעלייה עצמה... הפסקת העלייה לא תיתכן אלא בכוח הכידונים הבריטים המשטרה הבריטית והצי הבריטי"³⁶.

אכן, מילים כדורבנות! אבל, עד למעש חלפו מספר שנים.

לעומתו, טבנקין, ממנהיגי אחדות העבודה והחלוץ, עודד את 'העלייה הבלתי-ליגאלית' כדי להביא "לשבירת שיתוף הפעולה עם שלטונות המנדט, וכחובה להיענות למצוקת הגולה והעניין הפנימי החינוכי של עצם ההיחלצות וההתגייסות של המאבק עצמו"³⁷. ברל כצנלסון, איש רוח, ללא תפקיד קונקרטי בהנהגה המדינית, תומך מוסרית, פוליטית ומעשית בפה מלא 'בעליה בלתי-ליגאלית'³⁸ וכינה את עמדתו של הילל סילבר, מהסתדרות הציונית באמריקה, "זריקת אבן בפליטים שלנו שעל פני הימים וסכין בגב המדיניות הציונית"³⁹. סילבר, יצא, בקונגרס הציוני העשרים ואחד, נגד 'העלייה הבלתי-ליגאלית' וראה בה "מעשים נמהרים של אי שיתוף פעולה עם הבריטים של מרי אזרחי ושל ייאוש"⁴⁰.

³² אבנרי, יצחק. שם, עמ' 128.

³³ עופר, דליה, עמ' 80.

³⁴ אבנרי, יצחק, עמ' 130.

³⁵ שם, עמ' 131.

³⁶ שם, עמ' 136.

³⁷ זרטל, עדית. בין מוסר לפוליטיקה, העליה הבלתי ליגאלית בתפישותיהם של מנהיגי היישוב, בין הקונגרס הציוני העשרים לקונגרס העשרים ואחד עמ' 8 עמ' 90. שפירא, אניטה. (עורכת) העפלה- מאסף לתולדות ההצלה, הבריחה ושארית הפליטה. עם עובד, תל-אביב 1990

³⁸ שם, עמ' 90-91.

³⁹ שם, עמ' 92.

⁴⁰ שם, עמ' 91.

משה שרתוק, כותב לשר המושבות הבריטי באטלר כי השינוי של מדיניות הבריטים - 'הספר הלבן', משנת 1939, "משולל כל תוקף חוקי. משום שביישומו הממשלה פעלה בניגוד למנדט, שהוא הבסיס היחידי לשלטון בריטניה בארץ-ישראל, ובניגוד להחלטה המפורשת של מועצת חבר האומות". הוא ממשיך וכותב, "... "בעיני היהודים איבדה הממשלה, בקבלת השינוי הזה, את הזכות המוסרית לפקח על העלייה היהודית. החוק על פיו ייקבעו מכסות העלייה היהודית אין לו לדידם כל תוקף מוסרי, ולכן אלה המפרים אותו זוכים לתמיכה ציבורית מלאה⁴¹. ובכך הוא מצהיר בגלוי כי 'עליה בלתי-לגאלית' בעיני הבריטים היא ליגאלית בעיני היהודים מאחר והופרו כללי המשחק שנקבעו במנדט.

ההחלטה על הקמת ארגון להעפלה 'נפלה' בשיחות בלתי פורמליות שהתנהלו בין מנהיגי ההגנה ששהו בלונדון. שאול מאירוב, מראשי ההגנה וההעפלה, באפריל 1939, הודיע למפקדת ההגנה על הקמת וארגון מחדש של פעילי עליה ב'⁴². הכהן, מצטטת את ויצמן שקורא לעליה גדולה לארץ-ישראל מפני שאין מקום אחר כי " העולם כולו מחולק לשניים : ארצות הנועלות לפנינו את השערים וארצות שאין יכולים לחיות בהן⁴³. כנגד כל הסיכויים, הצליחה התנועה הציונית להעלות, בשנים 1933-1945 כ-15,000 בני נוער⁴⁴.

זרטל, מציינת, כי "בקום המדינה היה כל יהודי חמישי בארץ עולה 'בלתי-ליגאלי' - מי שעשה דרכו, לארץ-ישראל או חלק מדרכו בחשאי ובמחתרת"⁴⁵. אם כי, היא טוענת, "שההעפלה ערב מלחמת העולם השנייה התבצעה, לפחות בשנתה הראשונה, בניגוד למדיניות המוסדות המרכזיים, ולדעתם של אישים בכירים ביישוב ובהסתדרות"⁴⁶. 'העלייה הבלתי-ליגאלית' נתפסה כמכשיר להצלת יהודים שלאחר מכן ניתן להפיק ממנה גם פרי מדיני⁴⁷. בן גוריון ראה בעליה זו, "כלי מדיני פוליטי וניגוח המדיניות הבריטית"⁴⁸. כך, גם, גולומוב, מפקדה הבלתי רשמי של ההגנה, שראה 'בעליה הבלתי-ליגאלית' כלי להצלת יהודים⁴⁹.

המחלוקת לגבי העלייה היא על הדרך, הארגון, העיתוי והגדרת סדר עדיפויות. כל זאת, למרות שעל כולם מוסכם שקיבוץ גלויות הוא ערך עיקרי ועד מרכזי של ההגשמה הציונית⁵⁰. כדי

---

⁴¹ אריה, ל. אבנרי. המאבק בספר הלבן והקמת המוסד לעליה ב'. עמ' 222. שלמה, דרך. (עורך). שורשים, קבצים לחקר הקיבוץ ותנועת העבודה. יד טבנקין, תל-אביב. 1982.

⁴² שם, עמ' 229-230.

⁴³ הכהן, דבורה. עליית הנוער 1933-1945. הוצאת ח.מ. מו"ל, 2010. עמ' 18.

⁴⁴ שם, עמ' 11.

⁴⁵ זרטל, עדית. בין מוסר לפוליטיקה, שם, עמ' 288

⁴⁶ שם, עמ' 90.

⁴⁷ שם, עמ' 94.

⁴⁸ שם, עמ' 97.

⁴⁹ שם, שם.

⁵⁰ עופר, דליה. העלייה, הגולה והיישוב, קתדרה, 43, ניסן תשמ"ז עמ' 70,

לשמור על המיתוס של החלוץ, לא גרסה, הציונות, בראשית השלטון הבריטי בא"י, עלייה חופשית והמונית אלא עלייה מבוקרת⁵¹. אך, לאחר מלחמת העולם השנייה, מחליט בן-גוריון על מדיניות של עלייה המונית להצלת שארית הפליטה. גם כדי לחזק את היישוב בארץ ישראל וגם להציל את שרידי השואה. העלייה ההמונית נתפסת, אז, כאמצעי לחץ בינ"ל על בריטניה⁵². פוטנציאל העולים שעמד לרשות התנועה הציונית הוגדר ע"י הכהן, כ- עקורים ושרידי השואה, מגורשי קפריסין, יוצאי מזרח אירופה ויהודי האסלאם⁵³. שילה, מזכירה לנו, כי בהקשר עלייה סלקטיבית או המונית, יהודי סלוניקי לא נענים ע"י התנועה הציונית לסייע להם לעלות לארץ (1913) מאחר והם "לא עמדו בקריטריונים המסורתיים של עולים רצויים" ... "הם לא היו עתירי הון ואף לא בעלי נטיות חקלאיות" ... אלא.. אנשי משפחה ובעלי מלאכה או פועלים עירוניים⁵⁴.

המטוטלת, של מדיניות זו, השתנתה לכוון של 'עלייה בלתי-ליגאלית', על אף עמדת הוועד היהודי האמריקאי שהמליץ על החזרת יהודים לארצות מוצאם והשבת רכושם⁵⁵. כשהתבררו ממדי השואה של יהודי אירופה, התנועה הציונית הבינה "שפתרון 'העקורים' נכרך ללא הפרד בהקשר של הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל"⁵⁶. תגובת הבריטים לגישה זו הייתה החלטה על "גרוש של עולים בלתי-ליגאלים לקפריסין עד שאפשר יהיה להגיע להחלטה על עתידם"⁵⁷. שמן למדורה הוסיפה המדיניות הנאצית שדיברה על 'הגירה אלימה' תוך פיקוח על ההגירה והעליה לארץ ישראל, עד כדי העלאת חשד אצל הבריטים שגרמניה מנסה להחדיר סוכנים חשאיים בעליית יהודים לארץ-ישראל. תגובת הבריטים ראתה במדיניות זו "איום על מעמדה של בריטניה במזרח התיכון בעת המלחמה, וכוונה ליצור גייס חמישי מקרב העולים"⁵⁸.

הנציב העליון האחרון, של הממשל הבריטי בארץ-ישראל, סר ג'ון גורדון קאנינגהם, הבין ש"הגירה היא ציפור הנפש של היישוב והתנועה הציונית הקודמת לכל תביעה אחרת.⁵⁹ הוא זיהה שלושה היבטים בשאלת ההגירה הבלתי-ליגאלית; הפורמליסטי - החוקי, הגירה כזו אינה עולה בקנה אחד עם חוקי ארץ-ישראל המנדטורית; התעמולתי - הממשל הבריטי הגדיל את מכסות

⁵¹ שם, עמ' 71.

⁵² שם, עמ' 83.

⁵³ הכהן, דבורה. *עולים בסערה*. יד בן-צבי, ירושלים 1994. עמ' 3-4.

⁵⁴ שילה, מרגלית. עליית המונים זו עליית נבחרים? היחס לעולים בימי העלייה הראשונה והעלייה השנייה (עמ' 128. הכהן, דבורה (עורכת) *קיבוץ גלויות, עלייה לא"י - מיתוס ומציאות*. מרכז זלמן שזר. ירושלים, תשנ"ח.

⁵⁵ עופר, דליה. הגירה ועלייה: היבטים חדשים של מדיניות יהודית. קתדרה 71. אפריל 1995 עמ' 45.

⁵⁶ זרטל, עידית. *נפשות נעלמות. המעפילים והמוסד לעליה ב' במאבק להקמת המדינה ולאחרי הציונות*. מאסף. ג' 1989 עמ' 110.

⁵⁷ שם, עמ' 115.

⁵⁸ עופר, דליה. מדוע נפסקה ומדוע נתחדשה עליה ב' במלחמת העולם השנייה עמ' 189-190. שפירא, אניטה. (עורכת). *העפלה, מאסף לתולדות ההצלה, הבריחה, ההעפלה ושארית הפליטה*. עם עובד. תל-אביב. 1990.

⁵⁹ גולני, מוטי. *הנציב האחרון. הגנרל סר אלן גורדון קאנינגהם 1945-1948*. עם עובד. תל-אביב. 2011. עמ' 116.

העלייה על רקע הומניטרי מאחר ומדינות אחרות היו סגורות בפני הפליטים והענייני - כל עולה עורר תסיסה של ערכים נגד הישוב ונגד הממשל שאפשר הגירה כזו⁶⁰. ולכן הוא מנסה לקדם נוסחה חדשה פתרון בעיית היהודים: "קודם מדינה ואחר-כך הגירה"... תוך כדי שינוי מקומה של ההגירה בסדר העדיפות כדי שתועיל לכל הצדדים במשולש הארץ-ישראל⁶¹. הגירוש לקפריסין, 'נתפס', "כתחנת ביניים למדינה יהודית שתוקם במסגרת תכנית החלוקה"⁶² ע"י הבריטים, אך לא ע"י התנועה הציונית שהגבירה את מאמצי ההעפלה.

כלומר, למדיניות העלייה היו, מסרים כפולים כלפי הבריטים וכלפי פנים, היישוב והתנועה הציונית; כלפי הבריטים הציונות ניסתה לא עורר את האריה הבריטי מרצו, כדי לא להחמיר את המצב וכלפי היישוב המסרים ל'רכך' ולצמצם את הפער שנוצר בין מדיניות של עלייה חלוצית מול הדרישה לעלייה המונית.

4. דיון במיתוס 'העלייה הבלתי-ליגאלית'

עלייה לא"י נתפסת כזכות טבעית של יהודים. זו בעצם הגשמת חלום שיבת ציון. אבל כפי שראינו כבר מהתקופה העותומנית ועד לסיום המנדט הבריטי, למונח הזה התלווה, במקביל, המונח - 'עלייה בלתי-ליגאלית'. התפיסה היהודית-הדתית, רואה בעלייה לארץ-מצווה. "כי ארץ-ישראל היא המולדת אליה שבים וכארץ השייכת לכלל היהודים"⁶³. עמדה זו מתיישבת עם הצהרת בלפור וכתב המנדט. אין כאן רמז למונח 'עלייה בלתי-ליגאלית', קרי, לא-חוקית, מפני שזו סתירה פנימית בין שני המושגים 'עלייה' ו-'בלתי-ליגאלית'. דומיניץ, ראה בהגירה תופעה כלל אוניברסלית ואינה ייחודית לעם היהודי. לתפיסתו, "הגירה מבטאת את שאיפת היחיד"... ונועדה "לפתור את בעיות הפרט פרנסתו ובטחונו האישי. אך לעליה, יש אלמנטים של טובת הכלל"⁶⁴.

מכאן, להערכתו, מתחילה הפרשנות השונה, של בעלי העניין, למונח עליה או הגירה לפלשתינה ארץ-ישראל. שנועדה, להערכתו, מטעם הבריטים לרצות את מדינות ערב, שהוקמו על-ידה לאחר מלחמת העולם הראשונה, ונבעה גם מאינטרסים גלובליים של האימפריה הבריטית. ולעומתה, הפרשנות של התנועה הציונית שהייתה מעורפלת והתמודדה בינה לבין עצמה עם מיתוס העלייה. עלייה לא"י, לפי המיתוס הציוני, היא מעשה חלוצי, מתוכנן ומחושב, על פי בחירה

⁶⁰ שם, עמ' 120.

⁶¹ שם, עמ' 119.

⁶² שם, עמ' 124.

⁶³ רוזנברג, שלום. הזיקה לארץ-ישראל בהגות היהודית - מאבק השקפות, דיון ביד בן-צבי. קתדרה 4. יולי 1977, (עמ' 148-175).

⁶⁴ דומיניץ, יהודה. עליה והגירה בשנות מצוקה ובימי תקומה. מוסד ביאליק, ירושלים. 2000. עמ' 33.

ובמסגרת תנועתית בניגוד להגירה לארץ אחרת. ולכן, כאשר שערי הארץ ננעלים מחפשים כל דרך שהיא לעקוף את הנהלים ואף להסתכן בעלייה מחתרית.

גלבר, מדבר על 'עלייה סטיכית', המונית שלא הייתה במסגרת תנועתית⁶⁵. והוויכוח שמתעורר בשוב הוא, אם מדובר ב'קליטת עליה', או 'קליטת פליטים'. בדיאלוג בין לנדאוור לגרינבוים על עליית פליטים, אמר הראשון, "כי יש רבים מבין העולם אשר ברחו הנה, וברצון היו בורחים למקום אחר", והשני טען, ש"השאלה היא של עלייה ולא של פליטים"⁶⁶. גלבר, לא רואה במעפילי, השנים 1945-1947, פליטים, "כיוון שהגורל טלטל אותם באקראי לארץ-ישראל" ... כי הם בעצם "בחרו להגיע לא"י על אף התלאות והסיכונים"⁶⁷. גם, ברל כצנלסון ראה את "העלייה הבלתי-ליגאלית" כדבר היותר פופולרי והיותר מלהיב בשביל ההמונים היהודיים "והוא ממשיך ואומר "שמספיק עם האליטיזם הציוני"⁶⁸ בהתייחסות לעלייה הסלקטיבית שננקטה עד 1938 ע"י המנהיגות הציונית בארץ.

יחסה של התנועה הציונית לעלייה היה, כאמור, מלכתחילה סלקטיבי: כאשר, ראש המשרד הארצישראלי ארתור רופין, כבר בשנת 1908, דרש "עלייה איטית ומתוכננת בהתאם לכושר הקליטה של הארץ"⁶⁹. בן גוריון, בקונגרס הציוני (1933), אמר, "ארץ ישראל זקוקה היום לא למהגרים סתם, אלא לחלוצים" ... "ההבדל ביניהם, לדעתו, פשוט, "המהגר בא לקחת מן הארץ, והחלוץ בא לתת לארץ, לפיכך אנו תובעים זכות בכורה לעלייה חלוצית. בעלייה כזאת אנו רואים תנאי מוקדם להגשמה ציונית"⁷⁰. אבל, למרות שלכאורה, הוצגה כאן תפיסה סלקטיבית ואליטיסטית כלפי העלייה הוא דאג שהתנועה הציונית תעשה "מאמצים נמרצים להחדיר לתודעת הקהל בעולם את ההכרה בכורח ובדחיפות שבפתיחת שערי הארץ בפני המוני עולים"⁷¹.

לבסקי, רואה בתנועה הציונית מקרה ספציפי של תנועת לאומית שהיא גם תנועת הגירה ותנועת התיישבות, ומוסכם על כל פלגיה, שהיא, התנועה הציונית, לא התכוונה להיות עוד ארגון הצלת יהודים אד הוק, משום שהכירה בחוסר התכלית שבכך ובמגבלות יכולתו של ארגון

⁶⁵ גלבר, יואב. מ'אל תעלו' ועד חוק השבות; לבטים ותמורות בגישה הציונית לעלייה. (פרק ז') הכהן, דבורה. (עורכת). קיבוץ גלויות עלייה לא"י – מיתוס או מציאות. מרכז זלמן שזר. ירושלים. תשנ"ח.

⁶⁶ גלבר, יואב פרק י"א

⁶⁷ שם, פרק יב'.

⁶⁸ עופר, דליה. העלייה הבלתי ליגאלית לארץ ישראל בתקופת מלחמת העולם השנייה 1939-1945. חיבור

לתואר דוקטור לפילוסופיה. האוניברסיטה העברית, ירושלים. עמ' 34

⁶⁹ הכהן, דבורה. עולים בסערה. יד בן-צבי, ירושלים, 1994 עמ' 3-4

⁷⁰ שם, עמ' 6.

⁷¹ שם, שם.

וולנטרי⁷². אם כך, התפיסה האליטיסטית איבדה את מקומה בחשיבה הציונית, לאחר מלה"ע - II, משהתברר היקף השואה וגורלם של הפליטים היהודים.

העלייה, נתפסה ע"י בן גוריון כתהליך העובר על העולה מעם יהודי והופך ל"מעמד העובד". יתרה מזאת עלייה חלוצית היא עלייה פרודוקטיבית ולא פועלים סתם⁷³. אך מיתוס זה, עלייה במובנה הסלקטיבי, לא הוכיח את עצמו בפועל. כי, העלייה לגונוניה הייתה עלייה לא מבוקרת ולא מתוכננת, בשנות ה-30, ולדבריה של חלמיש זו הייתה 'עליה סטיכית'.... "העולים לא באים לא"י מתוך בחירה ולא משאיפה לגאולה אישית לאומית וחברתית"..... המיתוס הציוני שדגל ב "בניית תשתית לחברה יהודית בריאה שונה מזו שבגולה, הרי, על חשבון האיכות באה הכמות ועל חשבון הסלקטיביות באה ההמוניות"⁷⁴

השימוש במושג עליה סטיכית הלך ודעך. צף ועלה מושג אחר - עליה המונית, רחבה ועממית. אם כך, המיתוס הציוני להקמתה של חברת מופת בא"י מתנפץ, במידה מסוימת, מול עליה כזו. מיתוס העלייה השנייה והשלישית של עליית חלוצים שעברו הכשרה אינו עומד במבחן המציאות אפילו על-פי הקטיגוריות הבנליות של השדיוולים; פועלים מקצועיים, פועלים לפי דרישת מעסיקים, קרובי משפחה ופועלים פשוטים⁷⁵. אם נניח, ששארית הפליטה באירופה לא הייתה בעלת אוריינטציה ציונית מובהקת, הרי השינוי היה מתחייב. הניסיון של הנהגת היישוב לבנות אוריינטציה כזו במחנות העקורים כנראה צלח, כי פוטנציאל העלייה אחרי מלה"ע II היה בעיקרו מאירופה.

משנת, 1934 המושג העפלה מחליף את המונח 'עלייה בלתי-ליגאלית'. התנועה הציונית אינה משתמשת במונח הגירה בלתי-חוקית, זאת מאחר, והופרו כלל המשחק שנקבעו בהצהרת בלפור ובכתב המנדט⁷⁶. למעשה, אפשר להתייחס כבר להסתננויות של יהודים, בתקופה העותומנית שהוגדרו כ'עליה אסורה' ובלתי-חוקית. אך, זו לא הייתה 'עלייה בלתי-ליגאלית' מאורגנת ע"י גורמים ציוניים⁷⁷. הייתה, כמובן, ה'עליה הבלתי-ליגאלית' ביוזמה פרטית שאורגנה

⁷² לבסקי, חגית. עלייה וקליטה ביישוב היהודי לאומיות, הגירה והתיישבות. האם הייתה מדיניות קליטת ציונית. עמ' 155. בראלי, אבי, קרלינסקי, נחום (עורכים). כלכלה וחברה בימי המנדט 1918-1948. אוניברסיטת בן-גוריון, באר שבע. 2003.

⁷³ חלמיש, אביבה. במרוץ נגד הזמן. מדיניות העלייה הציונית בשנות השלושים. יד-בן-צבי, ירושלים, 2006 עמ' 418-419

⁷⁴ שם, עמ' 443-444.

⁷⁵ חלמיש, אביבה. עליה לפי יכולת הקליטה הכלכלית. העקרונות המנחים, דרכי הביצוע וההשלכות הדמוגרפיות של מדיניות העלייה בין מלחמות העולם. עמ' 197. בראלי, אבי, קרלינסקי נחום. (עורכים) כלכלה וחברה בימי המנדט 1918-1948. אוניברסיטת בן-גוריון, באר שבע. 2003.

⁷⁶ ראה דברים של שרתוק טבנקין, בן גוריון וברל כצנלסון בפרק 3.

⁷⁷ ראה פרק 3.

בין השנים 1939-1940 ע"י ברוך קונפנינו שיזם הברחת יהודים מבולגריה והונגריה⁷⁸. למשל, הפעילות של יחזקאל גלילי באמצעות חברת 'המעבירים' בווינה, אוסטריה, שעקפה גם את משרדי התנועות הציוניות ופעלה "להעלאת יהודים חסרי רישיונות עלייה בניגוד לתקנות הני"ל וזאת באמצעות שיחוד הן של קבלני סירות בנמל יפו, שהורידו עולים מאוניות שעגנו מחץ לנמל, והן של סגן הקונסול האוסטרי שהעניק אלפי תעודות 'תושב צפתי' לעולים אילו⁷⁹. כלומר, אפשר לייחס ל'עלייה הבלתי-ליגאלית' משמעות של עלייה המונית.

בנוסף, אין התייחסות 'חריפה', של התנועה הציונית והיישוב בתקופת המנדט, לגבי ירידה מהארץ שיכולה הייתה להוות מדד למידת המשיכה לארץ כארץ הגירה. כפי שקניאל טוען, "שלאורך כל תקופות העלייה השונות היו ירידות מהארץ מסיבות שונות".... והפרסום בעיתון החבצלת מאשר.... "כי מחצית מהעלייה הראשונה ירדה מהארץ"⁸⁰. גם בהגירת יהודים, בתקופה המקבילה לעלייה הראשונה לא"י לאמריקה, והחזרה לארצות מוצאם יש התכחשות בהיסטוריוגרפיה היהודית האמריקאית⁸¹. האם אפשר לטעון כי אנחנו 'קוראים היסטוריה מטעם'. אם כן, זהו עוד מיתוס שהתנפץ. "המייסדים ובעלי תפקידים מרכזיים, היו המוסד לעלייה ב', אנשי העלייה הרביעית והחמישית, כלומר 'עולים ציונים' כלשונו של יונתן שפירא, אצל זרטל, ולא 'עולים מהגרים' אבל, גם הם "לא הלמו את דמות האדם החדשה של המיתוס"⁸². להערכתה, "המעפילים שוב לא היו המטרה עצמה או הערך העליון של הפעולה, אלא מכשיר, אמצעי הניגוח העיקרי בידי ההנהגה הציונית כנגד המדיניות הבריטית".... היא טוענת ש"עקשנותו של בן גוריון להימנע מפתרון הומני למעפילים אקסודוס מבטא יותר מכל את השימוש בהעפלה ככלי מדיני"⁸³.

אבנרי טוען שהתנגדותו, כאמור, של בן גוריון ל'עלייה בלתי-ליגאלית' "נבעה מזהירות שלא לפגוע במערכת היחסים עם ממשלת בריטניה"⁸⁴. אבל, הוא הסתגל למציאות שנוצרה ומשנה את גישתו בתגובה לספר הלבן וקורא, לעלייה (ג') מזויינת 'בלתי-ליגאלית',... "אין זו מלחמה על

⁷⁸ ההעפלה. אתר ויקיפדיה 15.1.14. www.wikipedia.org

⁷⁹ קניאל, יהושע. ממדי הירידה מהארץ בתקופות העלייה הראשונה והשנייה (1882-1914) קתדרה 79, ספטמבר 1994 (עמ' 115-138)

⁸⁰ שם

⁸¹ סרנה, ד', יונתן. מיתוס האין חזרה: שיבת יהודים למזרח אירופה .. 1881-1914. עמ' 230. גרטנר, אריה, סרנה, ד', יונתן. (עורכים). 'יהודי ארצות הברית'. מרכז זלמן שז"ר. ירושלים. תשנ"ב.

⁸² זרטל, עדית. נפשות נעלמות - המעפילים והמוסד לעלייה ב' במאבק להקמת המדינה ולאחריה. הציונות, מאסף ג' 1989 עמ' 121, 125.

⁸³ שם, עמ' 115-116.

⁸⁴ אבנרי, יצחק. מרד העלייה - תוכניתו של בן גוריון ל'עלייה בלתי-ליגאלית'. קתדרה 44. תמוז תשמ"ז עמ' 126.

העלייה ארצה בלבד, אלא מלחמה לכיבושה של א"י... עלינו להקים כוח צבאי יהודי שתהיה ביכולתו למרוד אם יהיה צורך בכוח⁸⁵. אך כל זאת בחזקת מלל ולא מעש, עד להפעלת עליה ב'. אלרואי מציין "שהמחקר על ההגירה לא"י התנהל על יסוד שתי הנחות"; ... עלייה שונה מכל הגירה והעלייה היא אמצעי לפיתוח ישות לאומית. ההגירה לא"י מבוססת אידיאולוגיה בניגוד להגירה לאמריקה שהיא הגירה כללית ויהודית כאחד⁸⁶. לטענתו, "השימוש במונחים הלועזיים; 'אימגרנטים', 'אימגרציה' ו'אמיגרציה', במקום עולים ועליה נבע "מטעמי הנוחות כי המילים העבריות לא היו שגורות בפי כל"..... באותה מידה "השימוש במונחים כלפי העוזבים: 'דיזרטרים', 'פליטים', 'חלשים', 'רפי רוח', 'נחשלים', 'נתלשים', 'נוודים נצחיים'..... עזיבת הארץ כונתה 'ירידה', 'הפקרות', 'פריקת עול', 'חולשה', 'כישלון מוסרי', ו'דקירת סכין לתוך עצם ליבה של התאמצותנו היישובית-מדינית'. השימוש במונחים של עלייה/חלוציות באים לשרטט מיתוס ציוני החל מסיום מלחמת העולם ה-I, ומכאן "החלו להיווצר מיתוסים לאומיים חדשים שלא היו קודם לכן. "השפה, להערכתו, מגויסת למטרות לאומיות"..... "עצם השימוש, במונחים אילו, מעיד על גישה ערכית ולעיתים אף שופטת ומתריסה שאין לה מקום במחקר ההיסטורי"⁸⁷.

היבט נוסף, של המונח 'עלייה בלתי-ליגאלית', הוא השאלה האם זו עליית הצלה או גאולה? הבריטים רואים ביהודי אירופה פליטים, הציונים מעפילים בכוח, והערבים ראו בהם פולשים. חלמיש מציגה את ההבדל בין 'עליית גאולה לעליית הצלה' לפי קריטריון של עלייה כאמצעי או כמטרה. היא מעמידה זה מול זה את המונחים⁸⁸. עליה כגאולה- מטרה: טובת הארץ, עלייה חלוצית, עלייה סלקטיבית, עלייה נבחרת / מובחרת, עלייה איכותית. עליה כהצלה- אמצעי: טובת העם, עלייה סטיכית, עלייה המונית/רחבה/גדולה, עלייה עממית.⁸⁹ כאשר מטרתה של עלייה כגאולה לפתור את צרת היהדות בעוד שמטרתה של עליית הצלה נועדה לפתור את צרת היהודים. ומכאן שעליית גאולה ניצבת גבוה יותר בסולם הציוני כי היא באה להציג את היהודי

החדש.⁹⁰

5. סיכום ומסקנות

---

⁸⁵ שם, עמ' 145. עליה ג' – הכוונה לעלייה הלוחמת והמזויינת שבן-גוריון ניסה לקדם ולא הצליח
⁸⁶ אלרואי, גור. אימגרנטים. ההגירה היהודית לארץ ישראל בראשית המאה ועשרים. יד בן צבי. ירושלים.
2004. עמ' 16.
⁸⁷ שם, עמ' 21-23.
⁸⁸ חלמיש, אביבה. מדיניות העלייה בשנות ה-30. בין "גאולה" ל"הצלה". זמנים. רבעון להיסטוריה. 58. אביב
1997 עמ' 88.
⁸⁹ שם, שם
⁹⁰ שם, שם

נדודים ומעבר מארץ לארץ הם בעצם הגירה. לא כך נתפסת עליית יהודים לא"י. אמנם הציונות חששה, ואפשר שלא בצדק, לאחר הצהרת בלפור, מהגירה יהודית המונית, שרובה, אפילו לא הגיעה לארץ אלא לאמריקה, שתאפיל על יכולתה של התנועה הציונית/היהודית לווסת את העלייה לארץ והיא 'הלבישה' את העלייה במעטה של עלייה סלקטיבית ואליטיסטית המיועדת לבניית תשתית לטווח רחוק. לאורך השנים, 1917-1939, נעה מטוטלת מדיניות העלייה בין הצורך להגביר את העלייה האיכותית לעלייה עממית. מלחמת העולם השנייה ובעיקר תוצאותיה שינו את החשיבה הציונית האליטיסטית שהחליטה להשתמש ב'עלייה הליגאלית והבלתי-ליגאלית' כמכשיר מרכזי במדיניותה האנטי-בריטית.

'העלייה הליגאלית' תומרנה ע"י שלוש 'שחקנים':

הבריטים - הגדירו מכסות עלייה והנפיקו רישיונות עפ"י שיקולים כלכליים ומדיניים. הסוכנות היהודית - קבעה מי ומתי יעלה, עד זמן מסוים, והערבים התנגדו בכל מכל לעלייה יהודית. נוצר מעגל קסמים; המדיניות הבריטית נקבעה עפ"י קצב המאורעות, תרפ"א, תרפ"ח תרצ"ח-תרצ"ט, במהלכם נחקקו תקנות על בסיס 'ספר לבן' זה או אחר. התגובה היהודית הייתה הגברת העלייה באמצעים 'ליגאליים ובלתי-ליגאליים' כאחד. והערבים שיקראו נכונה את מסלולו של מעגל הקסמים דאגו ל'תדלק' אותו במאורעות. אם נביא בחשבון, שהעלייה בהיבט פנים ציוני, הייתה מוכוונת ע"י גורמים פוליטיים שהרכיבו את הסוכנות היהודית, תנועת העבודה, אזרחים ודתיים, נוסף 'דלק' למעגל הקסמים הזה.

העולים/המעפילים 'הבלתי-ליגאליים' בעיני הבריטים הם מחפשי מקלט ומהגרי עבודה שהפרו את חוקי א"י המנדטורית. בעיני הציונים מתרחשת לנגדם שיבת ציון השנייה שנתפסה אז גם כשליטת הגולה. כאשר יש צורך לשחוט 'פרה קדושה' כמו 'עליה' משתמשים במונח 'עלייה סטיכית' הסותרת את מיתוס העלייה החלוצית/ההתיישבותית, שאף היא הייתה ברובה עירונית. בכל מקרה, הציונות לא השתמשה במושג עלייה בלתי-חוקית כי העלייה לארץ אינה לצורך מחייה אלא נובעת ממנה מחויבות לאידיאולוגיה ולהכאת שורשים בארץ, כדי לבנות את היהודי החדש. עליה כזו היא כמובן שליחות.

כרמי הכתיר 'עלייה בלתי-ליגאלית' בשמות כמו; עליה ד' העלייה הנסתרת-באמצעות זיוף מסמכים, עליה ו' – עליית חיילי הצבא הפולני של גנרל אנדרס בארץ 1943, עליה יבשתית- גניבת גבול בצפון הארץ 1946-1948, עליית כנף/בדרך האוויר (הטסת יהודים מבגדד, 1947)⁹¹. כפי שהראיתי יש שהשתמשו במונח העפלה כתחליף למונח 'עלייה בלתי-ליגאלית'. אם כי, לא כל

⁹¹ כרמי, ישראל. בנתיבי העפלה והקליטה. חמו"ל. תל-אביב, 1992. עמ' 50-72

עלייה בלתי-ליגאלית הייתה העפלה לפחות עד מלחמת העולם השנייה. מאחר, וכבר ובשנות השלושים נכנסו לארץ, יהודים באופן פרטי וממוסד. אך, להעפלה משנת 1946 נוספו היבט מדיני והיבט אנושי.

אפשר לטעון, כי ההשפעה על עיצוב המדיניות הציונית ביחס לעליה נבעה במקורה מהמצב הכלכלי-פוליטי בא"י (המאורעות) 1921, 1929, 1936-1939) ובעולם (עליית הנאצים 1933, מלחמה II, השואה) ומתפיסת הבריטים בצורך 'לאזן' את מדיניותה כלפי הערבים והיהודים כאחד.

לעלייה יש גם, היבט משפטי; בתכנית באזל, לאחר ויכוח על הימנעם המשפטי של היהודים' התקבלה עמדתו של הרצל ש"הציונות שואפת להקים בית מולדת לעם ישראל בארץ ישראל שיהא מובטח ע"י המשפט הפומבי"⁹². ואמנם השאלה היהודית לא ירדה, מאז קונגרס וינה (1815) מסדר היום הבינ"ל.... אך הדיון בה התמקד במצבם של יהודים בארץ מסוימת ולא במובן של עם⁹³. ואכן, לפי כתב המנדט "לעם ישראל מוקנית.. בתוקף המשפט הבינ"ל הפוזיטיבי.. הזכות לשוב ולהקים את ביתו הלאומי במולדתו.. זכות המוקנית ליהודים ולא לציונים בלבד"⁹⁴.

זרטל, טוענת ש"ההעפלה והמעפילים" שימשו, בידי מנהיג היישוב, בן גוריון, "כנשק רטורי ופוליטי שנועד לגייס ולכבוש עמדות כוח בהנהגה הציונית"⁹⁵. וש"הזכרון הקולקטיבי כמוצג בהיסטוריה משקף היסטוריה מטעם ולכן ראוי להתייחס בזהירות למשמעויות ההרואיות שהתלוו למפעל ההעפלה הבלתי-ליגאלית המחתרנית אך המאורגנת"⁹⁶.

---

⁹² פיינברג, נתן. ארץ ישראל בתקופת המנדט ומדינת ישראל בעיות במשפט הבינ"ל. הוצאת מגנס. ירושלים. תשכ"ג. עמ' 8.

⁹³ פיינברג, נתן., עמ' 26.

⁹⁴ פיינברג, נתן., עמ' 26.

⁹⁵ זרטל, עדית. זהבם של יהודים. עם עובד, תל-אביב, 1996, עמ' 15

⁹⁶ שם, עמ' 16 ועמ' 33

ביבליוגרפיה

- אביגור, שאול. *עם דור ההגנה*. הוצאת מערכות, תל-אביב. 1977.
- אבנרי, יצחק. ההסתדרות הציונית והעליה הבלתי-ליגאלית לא"י מראשית הכיבוש הבריטי ועד סוף מלחמת העולם השנייה, חיבור לקבלת תואר דוקטור. אוניברסיטת תל-אביב, 1979.
- _____. *מרד העלייה תכניתו של בן-גוריון לעליה -ליגאלית*. קתדרה 44. תמוז, תשמ"ז. (עמ' 123-157).
- אלוראי, גור. *אימיגרנטים, ההגירה היהודית לארץ ישראל בראשית המאה ועשרים*. יד בן צבי. ירושלים. 2004.
- אריה, ל. אבנרי. המאבק בספר הלבן והקמת המוסד לעליה ב' (עמ' 213-245). שלמה, דרך. (עורך). *שורשים, קבצים לחקר הקיבוץ ותנועת העבודה*. יד טבנקין, תל-אביב. 1982.
- גולני, מוטי. *הנציב האחרון. הגנרל סר אלן גורדון קאנינגהם 1945-1948*. עם עובד. תל-אביב. 2011.
- גלבר, יואב. מ'אל תעלו' ועד חוק השבות; לבטים ותמורות בגישה הציונית לעלייה. (עמ' 249-282). הכהן, דבורה. (עורכת). *קיבוץ גלויות עלייה לא"י – מיתוס או מציאות*. מרכז זלמן שזר. ירושלים. תשנ"ח.
- דומיניץ, יהודה. *עליה והגירה בשנות מצוקה ובימי תקומה*. מוסד ביאליק, ירושלים. 2000.
- דון-יחיא, אליעזר. הציונות הדתית ושאלת עלייה וקליטה בתקופת הישוב. (עמ' 81-101). הכהן, דבורה (עורכת). *קיבוץ גלויות, עליה לא"י-ג-מיתוס ומציאות*. מרכז זלמן שזר. ירושלים. תשנ"ח.
- העפלה. אתר ויקיפדיה 15.1.14. www.wikipedia.org
- הכהן, דבורה. *עולים בסערה*. יד בן-צבי. ירושלים. 1994.
- עליית הנוער 1933-1945*. הוצאת ח.מ. מו"ל. 2010.
- וסרשטיין, ברנרד. *בריטניה ויהודי אירופה 1939-1945*. אופקים, עם עובד. תל-אביב. 1979.
- זרטל, עדית. בין מוסר לפוליטיקה, העלייה הבלתי לגאלית בתפישותיהם של מנהיגי היישוב, בין הקונגרס הציוני העשרים לקונגרס העשרים ואחד (עמ' 87-107). שפירא, אניטה. (עורכת) העפלה-מאסף לתולדות ההצלה, הבריחה ושארית הפליטה. עם עובד. תל-אביב. 1990
- _____. *זהבם של יהודים*. עם עובד. תל-אביב. 1996.
- _____. *נפשות נעלמות - המעפילים והמוסד לעליה ב' במאבק להקמת המדינה ולאחריה*. הציונות, מאסף, ג', 1989 (עמ' 107-126).
- חלמיש, אביבה. *במרוץ נגד הזמן. מדיניות העלייה הציונית בשנות השלושים*. יד בן-צבי, ירושלים 2006
- _____. *העפלה; ערכים, מיתוס ומציאות*. (עמ' 86-98). גוברין, נורית (עורכת). *נקודת תצפית תרבות וחברה בארץ ישראל*. האוניברסיטה הפתוחה. תל-אביב. תשמ"ח.
- _____. *מדיניות העליה בשנות ה-30*. בין "גאולה" ל"הצלה". זמנים רבעון להיסטוריה, 58. אביב, 1997 (עמ' 86-99)
- _____. *עליה לפי יכולת הקליטה הכלכלית*. העקרונות המנחים, דרכי הביצוע וההשלכות הדמוגרפיות של מדיניות העלייה בין מלחמות העולם. (178-216). בראלי, אבי וקרלינסקי, נחום (עורכים) *כלכלה וחברה בימי המנדט 1918-1948*. אוניברסיטת בן-גוריון. באר שבע. 2003.

- יקותיאלי, ישראל. *בחבלי העלייה והקליטה*, ספרות הפקיד. תל-אביב. 1963.
- כרמי, ישראל. *בנתיבי ההעפלה והקליטה*. חמו"ל. תל-אביב. 1992.
- לבסקי, חגית. עלייה וקליטה ביישוב היהודי לאומיות, הגירה והתיישבות. האם הייתה מדיניות קליטת ציונית (עמ' 153-177).. בראלי, אביוקרלינסקי, נחום (עורכים). *כלכלה וחברה בימי המנדט 1918-1948*. אוניברסיטת בן-גוריון. באר שבע. 2003.
- לוי, אבנר. העלייה היהודית לארץ-ישראל לפי המסמכים של אברהם, מתצדף ירושלים (-1908 1906). קתדרה 12, יולי 1979, (עמ' 164-174).
- ליבנה, ענת. מעורבות הגוינט בפעילות הבריחה ו"ההעפלה" בשנים 1945-1948 באירופה. עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל-אביב, 1989
- לפידות, יהודה. העלייה הבלתי-ליגאלית, לידתה של מחתרת. אתר דעת, מכללת הרצוג (15.1.14).
www.daat.ac.il
- Mossak. M. *Palestine Immigration Policy under Sir Herbert Samuel, British, Zionist and Arab attitudes*. Frank Cass, London. 1978.
- סרנה, ד, יונתן. מיתוס האין חזרה: שיבת יהודים למזרח אירופה 1881-1914. (עמ' 225-238) _____ גרטנר, אריה, סרנה, ד', יונתן. (עורכים). *יהודי ארצות הברית*. מרכז זלמן שז"ר. ירושלים. תשנ"ב.
- עופר, דליה. הגירה ועלייה: היבטים חדשים של מדיניות יהודית. קתדרה 71. אפריל, 1995. (עמ' 142-173)
- _____. *העלייה, הגולה והיישוב*. קתדרה 43, ניסן תשמ"ז (עמ' 61-90).
- _____. מדוע נפסקה ומדוע נתחדשה עליה ב' במלחמת העולם השנייה (עמ' 187-210). שפירא, אניטה. (עורכת). *העפלה- מאסף לתולדות ההצלה, הבריחה, ההעפלה ושארית הפליטה*. עם עובד. תל-אביב. 1990.
- _____. העלייה הבלתי-ליגאלית לארץ ישראל בתקופת מלחמת העולם השנייה 1939-1945. חיבור לתואר דוקטור לפילוסופיה. האוניברסיטה העברית, ירושלים. 1981
- פיינברג, נתן. *ארץ ישראל בתקופת המנדט ומדינת ישראל בעיות במשפט הבינ"ל*. הוצאת מאגנס. ירושלים. תשכ"ג.
- קניאל, יהושע. ממדי הירידה מהארץ בתקופות העלייה הראשונה והשנייה (1882-1914), קתדרה 79, ספטמבר, 1994 (עמ' 115-138).
- רוזנברג, שלום. הזיקה לארץ-ישראל בהגות היהודית – מאבק השקפות. קתדרה 4. יולי, 1977, (עמ' 148-175).
- שילה, מרגלית. עליית המונים או עליית נבחרים? היחס לעלייה בימי העלייה הראשונה והעלייה השנייה (עמ' 107-130). הכהן, דבורה. (עורכת), *קיבוץ גלויות. עליה לארץ-ישראל מיתוס ומציאות*. מרכז זלמן שז"ר. ירושלים. תשנ"ח.
- שניבאום, אבי. *התנועה הרביזיוניסטית וההעפלה 1940-1992*. רובינזון בע"מ. תל-אביב. 1988.
- שפירא, דוד. *לעלות בכל הדרכים. תולדות ההעפלה לארץ ישראל מראשית השלטון הבריטי ועד שלהי שנות השלושים (1913-1937)*. עם עובד. תל-אביב. 1994.